

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

AZERBAYCAN'IN GÖZÜNDEN
KARABAĞ VE RUS EMPERYALİZMİ

Hazırlayan
Yağmur SOLAK

Danışman
Arş. Gör. Esra DAYI

Lisans Bitirme Ödevi

KAYSERİ, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN VE KARABAĞ'IN KISA TARİHİ

1.1. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ.....	2
1.1.1. Azerbaycan'ın Tarihçesi.....	2
1.1.1.1. Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu.....	3
1.2. KARABAĞ	4
1.2.1. Karabağ'ın Tarihçesi	4
1.3. RUS YAYILMACILIĞI.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

ERMENİ MESELESİ VE DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN OLUŞUMU

2.1. ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	11
2.1.1. Ermenilerin Toprak Talepleri	11
2.1.2. Nahçıvan'ın Durumu	13
2.1.3. Laçın'ın Durumu	14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞ SAVAŞI

3.1. KARABAĞ SAVAŞI (1988-1994).....	16
3.1.1. Karabağ Savaşı Öncesi Durum.....	16
3.1.2. 1998 Yılı ve Çatışmaların Başlaması ve Sonrası.....	17
3.1.3. Hocalı Katliamı.....	18
3.1.4. Günümüz Karabağ Savaşı.....	19
3.1.5. Türkiye'nin Karabağ Politikası.....	23
SONUÇ	27
KAYNAKÇA	27
EKLER	31

ÖZET

Dağlık Karabağ Savaşı, 1988-1994 yılları arasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen bir çatışma dönemidir. Bu savaş, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Dağlık Karabağ bölgesinin kontrolü üzerindeki anlaşmazlıkların şiddetlenmesiyle başlamıştır.

Bağımsızlık talepleriyle başlayan çatışma, etnik köken ve toprak iddiaları temelinde derinleşmiştir. Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusunun çoğunlukta olduğu bir bölge olduğunu savunarak buranın kendi topraklarına katılmasını talep etmiştir. Azerbaycan ise Dağlık Karabağ'ı kendi topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve bölgenin geri alınmasını hedeflemiştir. Savaş sürecinde yoğun çatışmalar yaşanmış ve sivil kayıpların yanı sıra büyük bir insanlık dramı yaşanmıştır. Hocalı Katliamı gibi olaylar, savaşın vahametini gözler önüne sermiştir. Uluslararası alanda ise çeşitli girişimler ve ateşkes anlaşmaları gerçekleştirilmiş, ancak kalıcı bir çözüm sağlanamamıştır. 1994 yılında Rusya'nın arabuluculuğuyla imzalanan ateşkes anlaşmasıyla savaş sona ermiş, ancak Dağlık Karabağ sorunu çözüme kavuşmamıştır. Bu süreçten sonra bölgenin statüsü hala belirsizliğini korumaktadır. Ayrıca, savaş sonrası yerinden edilmiş kişilerin sorunu, mülteci krizi ve insani yardım ihtiyaçları gibi zorluklar da devam etmektedir.

Dağlık Karabağ Savaşı, bölgeye yönelik siyasi, etnik ve toprak taleplerinin karmaşıklığını ve çözümünün zorluğunu ortaya koymaktadır. Bu savaş, uluslararası toplumun dikkatini bölgeye çekmiş ve çözüm arayışlarına yol açmıştır. Ancak savaş sonrası süreçte hala kalıcı bir barış ve uzlaşma sağlanamamıştır.

ABSTRACT

The Nagorno-Karabakh War was a period of conflict between Azerbaijan and Armenia that took place from 1988 to 1994. This war began with escalating disputes over control of the Nagorno-Karabakh region following the dissolution of the Soviet Union.

The conflict, rooted in ethnic and territorial claims, intensified over time. Armenia claimed that Nagorno-Karabakh, where the majority of the population was Armenian, should be incorporated into its territory. Azerbaijan, on the other hand, considered Nagorno-Karabakh an integral part of its own territory and aimed to retake control of the region. Intense fighting occurred during the war, resulting in civilian casualties and a humanitarian crisis. Events such as the Khojaly Massacre highlighted the severity of the conflict. Despite various international efforts and ceasefire agreements, a lasting solution could not be achieved. In 1994, a ceasefire agreement was signed with the mediation of Russia, bringing an end to the war. However, the Nagorno-Karabakh issue remains unresolved, and the status of the region remains uncertain. Additionally, challenges such as the plight of internally displaced persons, the refugee crisis, and humanitarian needs persist.

The Nagorno-Karabakh War illustrates the complexity of political, ethnic, and territorial demands in the region, making the search for a resolution challenging. The conflict has drawn international attention and prompted efforts to find a solution. However, achieving lasting peace and reconciliation has proven elusive in the post-war period.

ÖNSÖZ

Dağlık Karabağ ve Rus Emperyalizmi" başlığı altında yaptığım çalışmamda, bölgedeki karmaşık ve önemli bir sorunu analiz etmeye çalıştım. Bu tez, Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmanın kökenlerini, tarihini ve etkilerini anlamaya yönelik bir çaba olarak ortaya çıkmıştır.

Dağlık Karabağ, yüzyıllardır farklı etnik ve kültürel grupların bir arada yaşadığı önemli bir bölge olmuştur. Ancak, bu topraklarda yaşanan çatışmalar ve anlaşmazlıklar, zaman içinde sorunun büyümesine ve derinleşmesine neden olmuştur. Bu tezde, bölgedeki etnik ve siyasi dinamikleri incelerken, özellikle Rusya'nın rolünü anlamaya çalıştım. Rusya'nın Dağlık Karabağ üzerindeki etkisi, bölgenin siyasi, ekonomik ve askeri açıdan gelişimine önemli ölçüde yön vermiştir.

Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmaların arkasındaki temel dinamiklerden biri olan Rus emperyalizmi, tezimin önemli bir odak noktasını oluşturmaktadır. Rusya'nın bölge üzerindeki politikalarının ve müdahalelerinin incelenmesi, tezimin temel hedeflerindedir.

Ayrıca tez çalışma sürecimin planlanmasında, araştırılmasında yardım eden ve Azerbaycan Milletvekili Sabir Rüstemhanlı ile iletişim kurmamı sağlayan babam Oğuz SOLAK'a sonsuz ilgi ve desteği için çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Azerbaycan coğrafi konumu nedeniyle tarihte her dönem cazibe merkezi olmuş ve bu nedenden dolayı sürekli diğer büyük devletlerin işgali altında kalmıştır. Bağımsızlığına ancak 20. yüzyılda ulaşabilmiştir. Karabağ ise Azerbaycan tarihine bakıldığında gerek siyasi gerek kültürel olarak büyük öneme sahip bir bölgedir. Dağlık Karabağ şu an Güney Kafkasya'da hukuken Azerbaycan'a bağlı ancak de facto olarak hiçbir ülke tarafından tanınmayan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin egemenliği altında bulunmaktadır.

Temeli eskilere dayanmakla birlikte, 1988 yılında başlayan Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu, SSCB kurulmadan önce Çarlık Rusya dönemi Ermenilerin, Azerbaycan topraklarına bilinçli olarak yerleştirilmesi ve Ermenistan devleti yaratılmaya çalışılması ile başlamıştır. Ermenilerin, Azerbaycan topraklarında hak iddia etmeleri, işgal politikaları uygulamaları, Azerbaycanlıları yaşadığı topraklardan tehcir etmeleri problemin genişlemesine sebep olmuş. Sovyetler Birliğinin oluşturduğu kısıtlayıcı çerçeveye ortadan kalkınca, yeni devletlerin tarihten süzülüp gelen karışıklık ve sorunları alevlenip su yüzüne çıkmıştır. Bu sorunlar arasında kuşkusuz en önde gelenleri toprak anlaşmazlıklarıdır (Gürel, 1992: 181). Bu anlaşmazlıklar içinde de en önemlisi Karabağ sorunudur.

Karabağ sorunu ilk ortaya çıktığı tarihten bugüne kadar epey zaman geçmesine rağmen Azerbaycan-Ermenistan çatışması halen devam etmektedir ayrıca Karabağ sorununa sadece Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir sorunmuş gibi bakmak pek doğru olmaz. Bölgede gerek Rusya'nın müdahil olması gerek diğer küresel güçlerin etkin olma çabaları bu sorunu daha derin ve küresel bir sorun haline getirmiştir.

Bu tez üç bölümden oluşacak ve Azerbaycan'ın tarihinden başlayıp Ermenistan meselesine ve daha sonrasında Dağlık Karabağ sorununun geçmişten günümüze kadarki değişimi incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAJCAN'IN VE KARABAĞ'IN KISA TARİHİ

1.1. AZERBAJCAN CUMHURİYETİ

1.1.1. Azerbaycan'ın Tarihçesi

Azerbaycan halkının ulu kökleri daha MÖ III. binyıllardan Azerbaycan topraklarında yaşayan Kutiler, Lullubeler, Kaslar, Subiler, Turukkular gibi Türk kökenli kavimlere kadar uzanmaktadır. Onların doğrudan halefleri olan Manna ve Madaylar MÖ IX. yüzyılda artık kendi devletlerini kurmuşlardı.

MÖ IX-VIII. yüzyıllardan itibaren İskit-Sak, Kemer kavimlerinin Sibirya ve Orta Asya'dan Güney Kafkasya ve Ön Asya'ya, aynı zamanda Azerbaycan'a yayılmasıyla Azerbaycan Türklerinin teşekkülünde yeni bir sayfa başlanılmış oldu. MÖ VIII-VII. yüzyıllarda bu türk soylu kavimler eski Azerbaycan devletlerinden olan Atropatena ve Kafkaz Albaniyası'nın Türk soylu kavimleri ile kaynayıp karışarak Azerbaycan ulusunun oluşumunda önemli rol oynamışlar. MÖ I. binyıl boyunca bu kavimler Azerbaycan'ın güneyinde Manna, Maday, Atropatena, kuzeyinde ise Sak çarlığı ve Alban devletlerini kurmuşlar. Görüldüğü gibi Türk soylu kavimlerin ilk devletlerini kurdukları en eski yerleşim birimlerinden biri de Azerbaycan'dır

Azerbaycan topraklarına Türk soylu kabilelerinin daha bir akını XI-XII. Asırlarda Selçuk Oğuzlarının Azerbaycan'a gelişi ile başlar. Oğuzların yerli Türk kavimleriyle kaynayıp karıştığı bu süreç Azerbaycan Türklerinin etnik gelişmesinin son aşaması olmuştur. XIII. yüzyıldaysa Moğolların terkinde Azerbaycan'a gelen Celair, Tanqıt, Uyğur, Oriyat, Saray, Suqayıt, Künğüt, Curyat, Elet, Alar, Kacar gibi Türk soylu kabileler Azerbaycan'ın etnik tarihini daha da zenginleştirmiştir. Böylece Azerbaycan Türklerinin etnik tarihinin gelişmesi Azerbaycan topraklarında daha milattan önce yaşayan yerli Türk soylu kabilelerle miladın ilk asırlarından itibaren Azerbaycana akışan İskit-Sak, Hun, Kıpçak, Oğuz gibi birçok Türk soylu kavimlerin kaynaşması sonucu olmuştur. (Paşayeva,2012, ss.2505,2515)

19. Yüzyıldan itibaren Moğollar Azerbaycan'a doğru ilerlemeye başladılar ve bu süreçte Moğol Hulaku Hanedanlığı, ardından Celairi Hanedanlığı bölgenin kontrolünü ele geçirdi. 15.yüzyılın sonu ve 16.yüzyılın başında Azerbaycan devleti yeni bir aşamaya girdi. Şah İsmayil Hatai, Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı kendi yönetimi altında topladı ve başkenti tek bir merkezi olan Safevi Hanedanlığını kurdu. Safevi döneminde Azerbaycan dili resmi devlet dili haline geldi. 18. yüzyılda, birkaç ulus Azerbaycan'ı kendi etkisi altına almak için yarışırken iç istikrar bozularak bağımsız ve yarı bağımsız hanlıkların kurulmasını sağladı. 18. yüzyılın sonunda Kaçarlar, İran'da iktidarı ele geçirince Rusya ile Güney Kafkasya'yı işgal etmeye çalışan Gakar

Aşiretleri arasında uzun soluklu bir savaşın ateşini fitillededi. 19. yüzyılın başlarına kadar İran, Türkiye ve Rusya arasındaki çatışmalar yoğunlaştı ve Azerbaycan büyük güçlerin sıcak noktası haline geldi. 19. Yüzyılın başlarında iki büyük güç arasındaki savaş ve antlaşmalar ikiye ayrıldı. 1813 Gülistan Antlaşması ile Kuzey Azerbaycan'ı, Rusya'ya kattı ve 1828 Türkmençay Antlaşması ile Güney Azerbaycan'ı Hacerler yönetimindeki İran Krallığı'na dahil etti. Bu siyasi ayrılık "Kuzey Azerbaycan" ve "Güney Azerbaycan" olmak üzere iki ayrı bölgenin ortaya çıkmasına neden oldu (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, tarih yok).

28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Müslüman Doğu'da ilk demokratik parlamenter cumhuriyet olarak ilan edildi. Halk gücü ve eşitlik ilkelerine dayanan bu yeni cumhuriyet, ırk, dil, milliyet, din ve sınıf gözetmeksizin tüm vatandaşlara eşit haklar vererek eşitsizliği ortadan kaldırmak için çabaladı. Bu çaba sayesinde kadınlara seçme hakkını bazı Avrupa ülkelerinden daha önce veren Doğu'daki ilk ülke oldu.

28 Nisan 1920'te Azerbaycan, Bolşevik Rusya tarafından işgale uğradı ve Sovyet dönemi yönetimi başladı. Uluslararası toplum tarafından bağımsızlığını kısmen de olsa sürdürmüştür. 1992 yılının mart ayında ise Gürcistan ve Ermenistan ile Trans Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Federatif Birliği çatısı altında birleştirildi ve resmi bağımsızlığını tamamen kaldırdı. 12 Kasım 1995'te Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası tüm vatandaşlar tarafından halk oylaması-referandum ile onaylandı.

1.1.1.1. Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu

Jeopolitik konumundan bahsedecek olursak: Azerbaycan, Asya ve Avrupa kıtalarının birleştiği noktada stratejik bir konuma sahiptir. Bölgesel olarak Batı Asya ve Doğu Avrupa'nın kesişiminde bulunmaktadır. "Güney Kafkasya bölgesi, Rusya, Türkiye ve İran gibi üç büyük gücün rekabet merkezinde olduğu belirtilmektedir. (Leckie, 2005:5). Bölgenin uluslararası bir problem haline gelmesi, özellikle bölgenin yer altı kaynakları ve jeopolitik konumu ile ilişkilendirilmektedir.

Azerbaycan'ın Hazar kıyılarında petrol ve doğalgaz bulunmasından bu yana, ülkenin siyasal ve sosyal istikrarı, Batı ülkelerini ilgilendiren bir konu haline gelmiştir (Kurbanov, 1996:2; Leckie,

2005:8). Kafkas Dağları, Azerbaycan'ı kuzeyden Rusya ve güneyden İran ile sınırlandırmaktadır. Ayrıca, doğudan Azerbaycan'a komşu olan Ermenistan, batıda ise Karadeniz'e kıyısı olan Gürcistan bulunmaktadır.

Kafkasya coğrafyasında bulunan Azerbaycan, Hazar Denizi'ne sınırı olan bir ülkedir. Hazar Denizi, Orta Asya ve Kafkasya bölgesi için önemli bir su kaynağıdır ve petrol ve doğalgaz yatakları açısından da zengin bir bölgedir ve Orta Asya ve Kafkaslar'daki diğer ülkelerin enerji kaynaklarını da Batı'ya taşıyan bir nakliye güzergahıdır. Ayrıca Azerbaycan enerji kaynakları açısından zengin bir ülkedir ve enerji sektörü ekonomik gelişiminde büyük bir rol oynamaktadır.

Azerbaycan, Orta Asya ve Kafkasya'da yer alan diğer ülkelerle sınır komşusudur ve bu nedenle bölgesel iş birliği ve güvenlik konularında önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan, coğrafi konumu sayesinde Avrupa ile Asya arasında bir köprü rolü üstlenmekte olup, uluslararası ticaret yollarında stratejik bir konuma sahip bir ülkedir.

1.2. KARABAĞ

1.2.1. Karabağ'ın Tarihi

Dağlık Karabağ'ın tarihçesi eski ve karmaşık bir yapıya dayanmaktadır. Dağlık Karabağ, antik çağlardan beri stratejik bir bölge olmuştur ve tarihte farklı dönemlerde Persler, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Moğollar, Timur İmparatorluğu, Safevi İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu tarafından yönetilmiştir. Dağlık Karabağ, MÖ 4. yüzyılda Ermeni krallığına bağlı bir bölge haline geldi. Sonra MÖ 3. yüzyılda İran İmparatorluğu'nun kontrolü altına girdi ve daha sonra Roma, Bizans, Arap, Selçuklu, Gürcü ve Moğol hakimiyeti altına girdi.

16. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti bölgeyi İran İmparatorluğu'ndan alarak ve "Karabağ Hanlığı" adı verilen bağımsız bir hanedanlık kurmuştur. Daha sonra, 18. yüzyılın sonlarında, Rus İmparatorluğu Karabağ Hanlığını fethetti ve bölgeyi "Trans Kafkasya Eyaleti" olarak yönetti. 19. yüzyılın sonunda Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın bir parçası olarak Rus İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. Azerbaycan'ın 1918'de bağımsızlığını kazandıktan sonra bile Dağlık Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak kaldı. Ancak, Sovyetler

Birliği'nin kurulmasıyla birlikte, Dağlık Karabağ ve çevresi 1923 yılında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bünyesine katılmıştır. Dağlık Karabağ Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgeleri tekrar Azerbaycan'a bağlamıştır. Ancak, bölgenin yoğun Ermeni nüfusu bağlamında, Ermeni bağımsızlık hareketi ortaya çıktı.

1991 yılında Ermenistan ve Azerbaycan arasında çıkan atışma Dağlık Karabağ sorunun başlangıcı oldu. Ermenistan, Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgelerdeki Ermeni nüfusun kendi kontrolünde olmasını, Azerbaycan ise bu bölgelerin kendi egemenliğinde kalmasını istedi. Çatışma, 1994 yılında imzalanan ateşkes anlaşması ile sona erdi, ancak bu sorun hala çözülemedi. Çatışmalar sırasında, Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgelerin kontrolü büyük ölçüde Ermenistan yanlısı ayrılıkçı güçlerin elinde geçti. Bu durum, Azerbaycan'ı bölgenin kontrolünü yeniden kazanmak için uluslararası toplumdaki yardıma istemeye sevk etti.

Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması için yapılan bir talep, Stalin döneminde Moskova'dan sert tepkiyle karşılandı. Örneđin, Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Hacıyan'ın 1936 yılında öldürülmesinin nedenlerinden birinin Karabağ sorunu olduğu iddia edildi (Donebédian ve Moutafian, 1991: 95). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Kars ve Ardahan illerini talep etmesi, Bođaz'ın kontrolünü ele geçirmesi ve eş zamanlı olarak diaspora Ermenilerini, Ermenistan'a yerleştirmesi Ermenistan'ın var olan milliyetçiliğini güçlendirmiştir. Ancak Sovyetler, bu milliyetçiliğin dışarıdan Türkiye'ye yönelmesini ve Karabağ gibi içi meselelere sıçramamasını sağlamaya çalıştı. 5 Aralık 1936'da Azerbaycan topraklarının bir kısmı Ermenilere, bir kısmı da Gürcülere paylaştırıldı. Böylece Kafkasya'nın kalan Azerbaycan toprakları üzerinde üç cumhuriyet kuruldu: Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dır (Aliyorav ve Mahmudov, 1989: 79-112).

Karabağ sorunu, ancak Stalin'in ölümünden sonra ortaya çıkan göreceli özgürlük ortamında yeniden gündeme gelmiştir. Karabağlılar, bölgenin Azerbaycan'a bağlanması için defalarca Moskova'ya başvurmuşlardır. 1968 yılında, artık Stepanakert adını taşıyan bölgenin başkenti Hankendi'nde Azeriler ve Ermeniler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu olaylar, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması için ciddi bir eğilim olduğunu göstermiştir. Bu eğilimin Ermenistan tarafından gizlice desteklendiği de anlaşılmaktadır. Büyük Ermenistan hayalleri kuran Ermeni diasporası da sürekli olarak Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını istemiştir. Ancak Moskova, bu talepleri dikkate almamış ve mevcut düzeni bozan bu istekleri önemsememiştir. 1973 yılında Karabağ Komünist Partisi'nin başına atanan Boris Kevorkov, 15 yıl boyunca bu görevi sürdürmüş ve Moskova'nın istediği şekilde statükoyu muhafaza etmiştir. Bu süre boyunca, Karabağ'ın Ermenistan'a katılmak isteyenler Taşnak propagandası yapmakla

suçlanmışlardır. 1985 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov, ülkenin o sırada ihtiyaç duyduğu ancak tutucu parti kadrolarının engellediği reformları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu reformlar, Perestroyka (yeniden yapılanma), Glasnost (açıklık,şeffaflık), Demokratizatsia (demokratikleşme) ve Novoe Mysshlenia (yeni düşünce) gibi birkaç temel ilkeye dayanmaktadır. Böylece Sovyetler Birliği'nde göreceli bir liberalleşme başlamış ve bu, daha önce dile getirilemeyen taleplerin ve şikayetlerin ortaya çıkmasına ve aynı zamanda milliyetçi akımların güçlenmesine yol açmıştır. Bu durum Karabağ'da hızla milliyetçi eğilimlerin yükselmesine, Karabağ bölgesinin Ermenistan'a katılma taleplerinin artmasına ve kamu kuruluşlarının sokak gösterilerine yol açtı.

Ermenistan'ın Karabağ'ın taleplerine verdiği destek, Azerbaycan ile Ermenistan arasında derin bir krize neden oldu. Sovyetler Birliği dağılma sürecine girdiği için bu krizin üstesinden gelmek için yeterli kararlılığı gösterememiştir. Zamanla, Sovyetler Birliği bölgede daha fazla kontrol sağlama endişesi taşımış ve bu doğrultuda bazen Ermenistan'ı, bazen de Azerbaycan'ı destekleyen bir politika izlemiştir. ABD ve Avrupa'nın büyük ülkeleri o zamanlarda bölgede etkili olmadığından, barış girişimlerini desteklemelerine rağmen genel olarak tarafsızlık politikasını benimsemişlerdir. Devletlerin bu tutumu, Ermenistan için uygun bir ortam yaratmıştır.

1.3. RUS YAYILMACILIĞI

1803-1805 yıllarında Çarlık Rusya, yaptığı gerek askeri gerek siyasi faaliyetler sonucunda Karabağ Hanlığını kendi topraklarına kattı. Bu süreçte kendi hanlığına kattığı topraklara Ermenilerin göçünü hızlandırarak bölgedeki Türk nüfusunun azınlık durumuna düşmesine ve günümüzdeki problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

1805 yılında imzalanan Kürekçay Anlaşması ile Karabağ, Rusya'nın egemenliği altına girdi. Han egemenliği stratejik amaçlar için 17 yıl daha sürdürüldü. 1806 yılında İbrahim Han öldürülerek Rusya, hukuku hiçe saydı. İbrahim Han'ın oğlu Mehdikulu Han'ın hâkimiyeti (1806-1822) İbrahim Han'ın gibi güçlü değildi ve Çar hükümeti işgal rejimini güçlendirerek Hanlığın arazisine yerleşmeye çalıştı. Yerli Müslüman hâkim tabakanın iktisadi mevkilerini zayıflatarak, kendi lehine olan Ermenileşmiş Arnavutları üst tabakalara yerleştirdi.

Hanlık rejimi kaldırıldıktan sonra, diğer bölgelerde olduğu gibi Karabağ'da da askeri yönetim oluşturuldu. Bu dönemde, aslen Ermeni asıllı General-Leytnant V.G. Medetov (1782-1829) liderliğindeki Rus ordusu, Karabağ'da Ermeni-Rus sömürge rejimini oluşturdu. 1830 yılındaki isyanların etkisiyle Güney Kafkasya'da 1840 yılında askeri ve idari reform gerçekleştirildi ve

Karabağ eyaleti Şuşa ilçesine çevrildi ve Kaspi vilayetine (merkez Şamahı) bağlandı. Böylece Karabağ'ın siyasi gücü azaldı ve sadece coğrafi bir bölge olarak kaldı.

1846 yılında yapılan inzibati arazi bölünmesinde Şuşa kazası, yeni oluşturulan Şamahı Bölgesi'ne (1859 yılından sonra Bakü) bağlandı. 1867 yılında Yelizavetpol Bölgesi kurulduğunda Şuşa ilçesi onun içine dahil edildi ve arazisi bölünerek Zengezur, Cavanşir ve Cebrayıl olmak üzere üç yeni ilçe oluşturuldu. Bu idari bölgenin bölünmesi, Ermenilerin idare sisteminde daha geniş temsil edilmelerini sağlamak amacıyla gerçekleştirildi.

1826 yılında, Rus işgali altındaki birçok Azerbaycan ilinde Ruslara karşı ayaklanmalar başladı. Bu fırsatı değerlendiren İran orduları bu bölgeleri ele geçirmek için saldırılarda bulundu, ancak Rus orduları karşı galibiyete uğradılar. İran, barış anlaşması yapmak zorunda kaldı ve 1828 yılında Türkmençay Barış Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla bir milletin kaderi, o millete danışılmadan ve sorulmadan belirlendi. İran ve Rusya, Azerbaycan topraklarını Gülistan Anlaşması'ndan sonra Türkmençay Anlaşması ile kendi aralarında paylaştılar. Azerbaycan'ın haritası, Aras'ın kuzeyinin Çar'a, güneyinin ise Şah'a ait olduğu şekilde çizildi. Bu anlaşma, Azerbaycan Türklerini bin yıllık yurtlarında azınlık durumuna düşürmenin temellerini attı. Ayrıca Nahçıvan ve Erivan Hanlıklarının da Rusya'ya bağlanması şartı bu anlaşma içinde yer aldı. İran yönetimindeki Ermenilerin Rus yönetiminin altına taşınması da anlaşmanın bir parçasıydı.

Rusya'da Bolşevikler, yönetimi ele geçirene kadar Karabağ, Gence Bölgesi'ne bağlı bir eyalet olarak kaldı. Türkmençay Anlaşması'nın hükümleri, Osmanlı-Rus savaşının sonunda imzalanan 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Anlaşması ile Osmanlı Devleti tarafından da kabul edildi (İşyar, 2004:207). Rusya, Türkmençay Anlaşması ile hem İran hem de kendi topraklarında yaşayan halkların bir yıl içinde istedikleri yere göç etmelerine imkân sağlayan bir karar elde etti (Attar, 2003:4). Rusya, Azerbaycan'da nüfus üstünlüğünü sağlamak amacıyla anlaşmanın hükümlerine dayanarak İran ve Osmanlı vatandaşı olan Ermenileri Kafkasya'ya göç etmeye teşvik etti. Göç eden Ermenilere teşvik amacıyla, 1828 yılında uygulamaya geçirilen bir kanunla 20 yıl vergiden muaf tutuldu (Yıldırım, Özönder, 1991:5; İşyar, 2004:197). Devlet tarafından kamu arazileri Ermenilere verildi; Müslüman nüfusun elindeki özel araziler de satın alındı (Aliyev, 2009:7). Karabağ'ın dağlık kesimindeki yerli "Müslüman" nüfus ise Ermenilerin iş birliği ile zorla diğer bölgelere göç ettirildi (Swietochowski, 1988:100; Aslanlı, 2001:394). Rusya, Ermeni Ruhban sınıfının büyük bir desteği ile bu iskân politikalarını organize etti ve uygulamaya koydu. (Türkmen, 2004:20).

1905 yılına kadar bölgede çeşitli olaylar yaşansa da kayda değer çatışmalar neredeyse hiç yaşanmadı. Bu zaman zarfında Ruslar, Osmanlı ve İran topraklarından getirdikleri Ermenileri Karabağ'ın en iyi yerlerine yerleştirmek için uğraştılar. 1905 yılında ise Ermeniler Bakü'de ve

diğer Azerbaycan illerinde özellikle Karabağ ve Gökçe'de yerli masum halka karşı saldırılara başladılar. Olaylar, bir Azerbaycan Türkü'nün Taşnaklar tarafından öldürülmesiyle başlamıştı. 1906 yılında da devam eden olaylar, temmuz ayına gelindiğinde biraz daha sakinleşti. 1918 yılına kadar bu sakinlik devam etti. Yaklaşık 120 yıl süren Rusya mahkumiyetinden ardından Azerbaycan halkı, 18 Mayıs 1918'de Kuzey Azerbaycan'da bağımsız devletini kurdu. (Allahverdiyev, Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu, 2010, s. 34). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bağımsızlık beyannamesi ile zamanında Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmalarına esasen Rusya tarafından işgal edilmiş, Kuzey Azerbaycan topraklarının kanuni varisi olduğunu beyan etti. Beyannamenin 1. Maddesinde "Bugünden itibaren Azerbaycan vatandaşları bağımsız hukuki haklara sahiptir. Doğu ve Batı Kafkasya'dan oluşan Azerbaycan tam hukuki bağımsız devlettir" ifadesi yer aldı (Allahverdiyev, Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu, 2010, s. 34).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, kendi arazisini hukuki ve siyasi açıdan gösteren bir harita yayınlamıştı. Karabağ'ın tüm tarihi arazisini kendi siyasi hâkimiyeti altında tutmayı amaçlayan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Karabağ'ı Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olarak kabul ediyordu. Ancak bu dönemde yeni ilan edilmiş olan Ermenistan (Ararat) Cumhuriyeti de Karabağ ile ilgili hak sahibi olduklarına dair herhangi bir dayanağı olmayan iddialar ortaya atıyordu. Ermeniler, Taşnaklar'ın liderliğinde silahlanmış, Doğu Anadolu ile Azerbaycan'a ait topraklara da saldırmaya başlamışlardı. Bu durum Rus ordusunda askeri eğitim alamayan ve yeteri kadar askeri mühimmat ve teçhizatı bulunmayan Azerbaycan Türkleri için tedirgin ediciydi (Aslanlı, A., (2001), "Avrasya Dosyası", 7, 396). 1918 yılının mart ayında böyle bir ortamda Taşnaklar kolay bir şekilde Bakü'de ve diğer şehirlerde toplu katliamlara başladılar. Bu durumun en ilginç yanı ise Rus Bolşeviklerin, Taşnaklar'ın yanında olması ve onlara destekte bulunmasıydı (Swietochowski: 154). Ermeniler Karabağ'ı kazanabilmek için önceden başlattıkları soykırımlarını Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde de devam ettirdiler.

Ocak 1919'da Azerbaycan hükümeti Şuşa, Cavanşir, Cebrayıl ve Zengezur ilçelerini içeren Karabağ General-Kubernatorluğu'nu (KGK) kurdu. Bu göreve H. Sultanov, Karabağ General-Kubernatörü olarak atandı. Ancak Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı S. Tigranyan, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasına karşı çıktı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti ise bu bölgelerin Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu savundu.

22 Mayıs 1919'da Bolşevik Ermeni liderlerinden A. İ. Mikoyan, Lenin'e gönderdiği telgrafta "Taşnaklar - Ermeni hükümetinin ajanları, Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirmeye çalışıyorlar. Ancak bu, Karabağ halkının hayat kaynağı olan Bakü'den mahrum kalmaları anlamına gelir ve hiçbir zaman bağlı olmadıkları Erivan'a bağlanmak demektir" diyerek Sovyet yönetimini

uyarmıştı. Bu uyarıyı dikkate alan Çiçerin Kafkas Devrim Komitesi Başkanı Orconikidze, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi politikasını "tartışmalı bölgelerin Azeri değil, Rus birlikleri tarafından işgal edilmesi üzerinde ısrar edin. Bu bölgelerin nereye bağlanacağı hususu, uygun siyasi ortam teşekkül edinceye kadar ertelenecektir" şeklinde özetledi (İbayev, 2001).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin zamanında, Şuşa'da gerçekleşen acımasız soykırım olayı, 22 Mart 1920'de Azerbaycan halkının Nevruz bayramı kutlamaları sırasında yaşandı. Bu kıyım, Rus Bolşeviklerinin ve Ermeni ayrılıkçıları ile planlandı ve Azerbaycan'ı zayıflatmaya ve işgale hazırlamaya yönelik bir eylemdi. Ermeni ayrılıkçılar, bu dönemde Askeran kalesini ele geçirmiş olmalarına rağmen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Karabağ'da bağımsızlık hakkunu korumak için askeri ve siyasi tedbirler aldı. Ancak, Ermenilerin Karabağ'da gerçekleştirdiği acımasız soykırımlar, Azerbaycan'ın kuzey sınırlarını korumayı imkânsız hale getirdi ve ülkenin bağımsızlığına karşı büyük bir tehdit oluşturdu. Rusya'da Sovyet hâkimiyeti güçlendikçe, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin sınırlarını yeniden ele geçirme çabaları gündeme geldi. 11. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'ın kuzey sınırlarına konuşlandırılmasıyla, ülkenin işgali kaçınılmaz hale gelmiş oldu. Mart ayaklanması da Azerbaycan'ın çöküşüne zemin hazırladı ve 11. Kızıl Ordu'nun işgali sonucu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti sona erdi.

Bu dönemde, Karabağ çevresinde yaşanan olaylar ve Ermenistan'la birleşme talepleri, Moskova yönetiminin sert tepkisine neden oldu. II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin, Boğazların kontrolünü istemesi ve Türkiye'den Kars ve Ardahan illerini talep etmesi, Ermenistan'da milliyetçiliğin daha da güçlenmesine neden oldu. Sovyet hükümeti, Karabağ meselesi hala önemi koruyorken yanı sıra bu milliyetçiliğin Türkiye'ye karşı yönlendirilmesini ve iç sorunlarla ilgilenmesini sağlamaya çalıştı.

5 Aralık 1936'da Azerbaycan topraklarının bir bölümü Ermenilere, bir bölümü ise Gürcülere verildi. Bu sebeple Kafkasya'da kalan Azerbaycan topraklarında Rusya'ya bağlı olarak Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan adlı üç cumhuriyet kuruldu. Karabağ sorunu, Stalin'in ölümünden sonra tekrar gündeme geldi. Karabağlılar, bölgenin Azerbaycan'a ilhak edilmesi için birçok kez Moskova'ya başvuruda bulundular.

1968 yılında Stepanakert'in başkenti Hankendi'nde Azerbaycanlılar ve Ermeniler arasında birtakım çatışmalar başladı. Bu olaylar sonucunda Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanma eğilimi de git gide artmış oldu. Bu eğilim gizlice Ermenistan tarafından desteklendiği de açıkça ortadadır çünkü büyük Ermenistan hayalleri peşinde koşan Ermeni diasporası da daima Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını istemişti. Moskova ise mevcut düzeni bozan bu talepleri dikkate almamış ve mevcut düzenden devam etme kararı almıştır. 1973 yılında Karabağ Komünist Partisi'nin başına getirilen ve 15 yıl boyunca görev kalmayı başaran Boris Kevorkov,

Moskova'nın istediği gibi mevcut düzeni korumuştur. Bu dönemde Ermenistan'a bağlanmak isteyenler Taşnak propagandası yapmakla suçlanmışlardır.

1985 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov, ülkenin o dönemde köklü değişimlere acil ihtiyacı olduğunu fark etti. Ancak, tutucu parti kadrolarının direnciyle karşılaşsa da reformları gerçekleştirmeye kararlıydı. Gorbaçov, Perestroyka (yeniden yapılanma), Glasnost (açıklık saydamlık), Demokratizatsia (demokratlaşma) ve No-voe Mysshlenia (yeni düşünce) gibi temel ilkelere dayanan reformlarla Sovyet toplumunda bir dönüşüm başlatmak istedi. Bu adımlar, daha önce sansürlenmiş ve gizlenmiş talep ve şikayetlerin ortaya çıkmasına ve milliyetçi akımların güçlenmesine yol açtı. Özellikle Ermenistan ve Karabağ bölgelerinde hızla yükselen milliyetçi akımlar, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanma taleplerini güçlendirdi ve toplumda sokak gösterileri düzenlendi. Gorbaçov'un reformları, bu bölgelerdeki bağımsızlık arzusunu körükledi ve bölgede politik ve sosyal dinamiklerin hızlı bir şekilde değişmesine neden oldu.

Russia first politikası ile 1990 yılların başında Orta Asya'da oyun gücünü kaybeden Türkiye, yakın zamanda, Türk devletlerine DİN VE ARAP bezirganlığına başladı (Solak, 2019: <https://www.turkishnews.com/tr/content/2019/11/13/turk-olmak-mi-sahiden-mi-2-bolum/>). Böylece ne yazık ki Orta Asya'daki Türkler üzerinde Rusya'nın hakimiyeti tekrar başlamış oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

ERMENİ MESELESİ VE DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN OLUŞUMU

2.1. ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

2.1.1. Ermenilerin Toprak Talepleri

Dağlık Karabağ sorunu, 20. yüzyılın sonlarında Sovyetler Birliği'nin dağılması sırasında ortaya çıkmıştır. Bu bölgede tarih boyunca hem Ermeni hem de Azerbaycanlı topluluklar bir arada yaşamıştır. Ancak Sovyet döneminde, Azerbaycan ve Ermenistan, birlikte yaşamalarına rağmen merkezi yönetimin farklı politikalarıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Ermeniler, merkezi yönetimin kendilerine olan sadık tutumundan faydalanarak ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde SSCB yönetimi, açık bir şekilde Ermenileri destekleyen kararlar alarak Azerbaycanlıları tarihi topraklarından göç etmek zorunda bırakmıştır.

SSCB'nin çöküşünün ardından, Azerbaycan Parlamentosu Dağlık Karabağ'ın özerk statüsünü kaldırmıştır. Ancak bu durum, bölgedeki Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerini engel olmamıştır. Tam tersine, Ermeni gruplar bölgeyi kontrol altına almak amacıyla işgal faaliyetlerini büyütürken Azerbaycan'a yönelik askeri saldırılar ve provokasyonlar düzenlemeye başlamışlardır. Ermenistan ordusu, Rus ordusunun da desteğiyle Azerbaycan topraklarını ele geçirmiş ve sivil halka zulmetmiştir.

Bu dönemde, Ermeniler, Azerbaycanlılara karşı 20. yüzyılın en korkunç olaylarından biri olan yani Hocalı Katliamı olarak da bilinen büyük bir soykırım gerçekleştirmişlerdir. Ermenistan Cumhuriyeti, dış destek sağlayan ülkelerin yardımıyla gerçekleştirdiği askeri operasyonlarla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin topraklarının %20'sini işgal etmiştir. Bu süreçte sivil halk katledilmiş, işgal edilen bölgelerde etnik soykırım yapılmış ve kasıtlı tahribatlar gerçekleştirilmiştir.

1992 yılında, Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının barışçıl bir çözümü için Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) konuya el atmış, Minsk Konferansı toplanmasına karar verilmiştir. AGİT Minsk Grubu'nun önerileri reddedilmiş ve barışçıl çözüm için umutlar azalmıştır, Azerbaycanlılar arasında büyük endişelere ve çatışmalara yol açmıştır. Dağlık Karabağ

sorunu çözülememiş ve süregelen çatışmalar bölgedeki insani ve güvenlik durumunu olumsuz etkilemiştir. Son zamanlarda, bu organizasyonun hiçbir faaliyette bulunmaması da Azerbaycan tarafının örgüte olan güvenini sıfıra indirmiş ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesinin imkansızlığını ortaya koymuştur (Paşa, Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci, 2021).

1988 yılında Ermeniler, Dağlık Karabağ bölgesindeki haklarını savunmak için Ermenistan'da bir hareket başlattı. Ermeniler, bölgedeki nüfusun büyük bir çoğunluğunun Ermenilerden oluştuğunu ve bölgenin Ermenistan'a bağlanması gerektiğini iddia ettiler ve bağımsız bir cumhuriyet kurmak istediklerini dile getirdiler. Ancak, Azerbaycanlılar da bölgede yaşayan Azerbaycanlıların haklarını korumak için harekete geçtiler ve bölgenin Azerbaycan'a ait olduğunu ve Ermeni nüfusunun özerk bir bölge olarak tanınması gerektiğini savundular. Bu talepler, Azerbaycan ve Ermenistan arasında çatışmaların başlamasına neden oldu.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bağımsız Azerbaycan ve Ermenistan devletlerinin kurulmasıyla birlikte, çatışmalar giderek artmaya başladı. Kafkaslar tamamen Sovyet yönetimine geçtikten sonra, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuş ve Azerbaycan'a dahil edilmiştir. Ermeni kaynaklarına göre bu dönemde bölgede çoğunluğu Ermenilerin olması, Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasının asıl nedeninin Sovyetlerin "böl ve yönet" politikası olduğunu düşündürmektedir (Saumyan, *İzbranniye proizbedniya*, 1978: 246). Azerbaycanlılar, Ermenilerin uyguladıkları her türlü zulüm ve baskıya rağmen, her zaman yüksek bir hoşgörü, sabır ve nezaket göstererek, birlikte yaşamaya mahkûm edilen iki halk arasında barışçıl ilişkilerin kurulması için katkıda bulunmaya çalıştılar. Bu anlamlı duygu, Mirza Fatali Ahundov, Celil Mammadguluzade, Nariman Narimanov ve Cafer Cabbarli gibi büyük yazarlar ve düşünürlerin eserlerinde de kendini göstermektedir.

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan halkı tarafından ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehdit olarak görülmüştür. Ülkemizin sınırlarının dokunulmazlığı, çeşitli devlet kurumları tarafından defalarca teyit edilmesine rağmen, Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Azerbaycan'dan ayırmak için gizlice politik adımlar atılmıştır. Gerçeklikten kopuk, dayanaksız gerekçelerle kabul edilen kararlarla Dağlık Karabağ'a ayrıcalıklı haklar verilmiş ve birçok sorunun çözümü doğrudan Sovyet hükümeti bakanlık ve kurumlarına devredilmiştir.

12 Ocak 1989 tarihinde, SSCB Yüksek Sovyet'i Başkanlığı kararıyla Özerk Eyalette Özel Yönetim Komitesi oluşturulmuştur. Çatışmanın başlangıcından beri, Sovyet birliği medyasında bu konuyla ilgili tüm makaleler komünist sansür tarafından gizlendi. Çatışmanın gerçek nedenleri halktan saklandı. Ermeni lobisi, SSCB topraklarında ve diğer ülkelerde yaptığı propagandalarla çatışmanın özünü tamamen çarpıtarak, Dağlık Karabağ'da Ermenilerin haklarının

ihlal edildiği yanlısamasını oluşturmak için çaba harcadı. Bilişim alanında başlayan bu kampanya zamanla siyasi bir boyuta ulaştı. Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmak ve Ermenistan'a bağlamak için gözetlemeler, mitingler ve grevler düzenleyerek baskıya maruz bıraktılar. Daha sonra Dağlık Karabağ'da yaşayan Azerbaycanlılar, işten çıkarılma, tehditler ve hatta cinayet gibi şiddetli yöntemlerle karşılaştılar. O dönemde, Sovyet Birliği liderliğinin resmîyet ile gerçeklik arasındaki uçurumu, Dağlık Karabağ sorununda en aşırı şekilde gözlemlendi. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü resmî olarak ilan edildi ve Ermenistan ile Dağlık Karabağ'da oluşturulan askeri yapıların hızla dağıtılması kararları alındı.

Gerçek şu ki, Ermeniler Sovyet askeri desteğiyle donatılması ve hatta Ermenistan'a yıkıcı güçlerin sokulması desteklenmiş, Dağlık Karabağ'da ayrılıkçı eğilimler teşvik edildi. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlama hedeflerinden vazgeçmelerine neden oldu. Ermeni ayrılıkçılar konuyu siyasi düzeyden askeri çatışma düzeyine taşımaya karar verdiler. Ermenistan, yıllardır sorunu bu şekilde çözmeye çalışırken, Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmesinden sonra bile ülke yönetimi ulusal bir ordu kurma gereği duymadı. Sonuç olarak, siviller iyi donanımlı Ermeni ordusuna karşı savunmasızdı. Kısa bir süre için Laçın koridoru Ermeniler tarafından işgal edildi ve böylece Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ile ortak sınıra sahip olması sorunu çözüldü.

1991 yılında, Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermenileri, bölgedeki Azerbaycan hükümetini reddederek bağımsız bir cumhuriyet ilan ettiler. Ancak, Azerbaycan hükümeti bölgenin Azerbaycan toprakları olduğunu iddia ederek, askeri bir müdahalede bulundu.

2.1.2. Nahçıvan'ın Durumu

Nahçıvan, yüz ölçümü bakımından Azerbaycan'ın en küçük bölgesidir. Antik çağlardan itibaren Urartu, Medler, Persler ve Büyük İskender'in hüküm sürdüğü dönemlerde önemli bir kültür ve ticaret merkezi olarak bilinmektedir. Tarihi ve kültür açısından zen-

gin bir bölgedir. Bölgede pek çok tarihi yapı, müze ve kültürel miras alanı bulunmaktadır. Nahçıvan'ın en önemli tarihi yapıları arasında 12. yüzyılda inşa edilen Nizamiye Medresesi, 14. yüzyılda yapılan Cuma Camii ve 18. yüzyılda inşa edilen İshak Paşa Sarayı yer almaktadır.

15.yüzyılda, Timur'un işgaline uğrayan Nahçıvan, Safevi Devleti'nin egemenliğine girdi. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu ve İran arasındaki ihtilaf nedeniyle Nahçıvan, 16. yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetine girdi. Ancak 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Nahçıvan, Rusya İmparatorluğu'nun hakimiyetine girdi. 16.yüzyılın başında Nahçıvan, Sovyetler Birliği'nin bir parçası oldu. Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak bilinen bu bölge, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak yönetildi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Nahçıvan, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin özerk bir cumhuriyeti olarak kaldı.

Nahçıvan ve Dağlık Karabağ, tarihsel ve coğrafi olarak farklı bölgeler oldukları için doğrudan ilişkili değildir. Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın bir bölgesi ve Ermenistan arasında uzun süredir devam eden bir çatışma konusuydu. Nahçıvan ise Azerbaycan'ın bir özerk cumhuriyetidir. Nahçıvan Azerbaycan'ın doğusunda, Türkiye ve İran arasında kalan bir bölgedir. Nahçıvan, Azerbaycan'ın özerk bir cumhuriyetidir ve 1990'larda Dağlık Karabağ savaşı nedeniyle kapalı kalmıştır. Nahçıvan, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ çatışmasından dolayı uzun süre izole bir durumda kalmıştır ve Ermenistan ve Türkiye arasında kara bağlantısı olmadığı için, Azerbaycan topraklarından ayrı bir konumdadır ve bu nedenle Dağlık Karabağ sorunu Nahçıvan'ı da etkilemiştir.

Mart 1992'den 7 Haziran'a kadar Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı makamı dört kez el değiştirdi. Azerbaycan Milli Meclisi Cumhurbaşkanlığı makamı boşalmasının ardından 7 Haziran'da yeni seçimlerin yapılmasına karar verdi. Bu sırada Azerbaycan'daki iktidar boşluğundan yararlanan Ermeniler Laçin'e saldırıp işgal ettiler. Bu işgal ile Ermeniler, Ermenistan'dan Karabağ'a koridor açmış oldular (Türsan, 1992: 78-84).

2.1.3. Laçin'in Durumu

Laçin, Dağlık Karabağ Bölgesi'nde bulunan bir şehirdir. Şehir, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çekişmelerin yaşandığı Dağlık Karabağ Savaşı sırasında, 1992 yılında Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Laçin, Azerbaycan'ın doğusundaki Kelbecer Rayonu'na bağlı bir şehir iken, işgal sonrası Ermenistan'ın kontrolüne geçmiştir.

Laçın'ın işgali, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. İşgal sonrasında, Laçın'ın kontrolü Ermenistan'ın elinde kalmış ve Laçın Rayonu olarak adlandırılan bölge de facto olarak Ermenistan tarafından yönetilmektedir.

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin en önemli gündem maddelerinden biri olmaya devam etmektedir. 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşmasıyla birlikte, Azerbaycan, işgal altındaki Laçın dahil olmak üzere diğer bölgelerin kontrolünü geri almıştır. Ancak, bu bölgelerin iadesi süreci hala devam etmektedir ve Dağlık Karabağ sorununun tam anlamıyla çözülmesi için daha fazla çaba gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞ SAVAŞI

3.1. KARABAĞ SAVAŞI (1988-1994)

3.1.1. Karabağ Savaşı Öncesi Durum

1988-1994 yılları arasındaki Karabağ Savaşı, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ bölgesi konusunda en yoğun çatışmasının yaşandığı dönem oldu. Bu çatışmalar, Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan topraklarından ayrılarak ve Ermenistan'a katılması talebiyle başladı.

Kasım 1987'de Gorbaçov'un ekonomi danışmanlarından biri olan Ermeni kökenli Abel Agenbekyan, bir Avrupa seyahati sırasında, Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasının ekonomik açıdan mantıklı olacağını belirtti. Bu açıklama, Ermeniler tarafından yeni hükümetin bölgeye yönelik taleplerinin bir onayı olarak görüldü. Doğal olarak Bakü'den Aganbekyan'ı ve Ermenilerin toprak talebini eleştiren karşı tepki geldi (Çiloğlu, 1988: 142-143). Aganbekyan Fransa'nın "Le Humanite" gazetesine, Karabağ ve Nahçıvan ilgili sorulara şu yanıtı verdi: 'Karabağlı Ermeniler ülkenin kuzeydoğusuna yerleşti' haberini duymak beni mutlu edecek. Bir ekonomist olarak Karabağ'ın Azerbaycan'dan çok Ermenistan'a bağımlı olduğunu düşünüyorum. Eminim ki demokrasi ve yeniden yapılanma ortamında bu sorun hak ettiği çözümü bulacaktır.' (Taşkıran, 1995: 125). 1988 yılında, Dağlık Karabağ özerk bölgesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak kalmaya karar vermesi üzerine, Ermenilerin yaşadığı bölgenin sakinleri tarafından protestolar başlatıldı. Bu protestolar zamanla şiddet olaylarına dönüştü ve 1991 yılında Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın kontrolünden çıkarak Ermenistan'ın desteği ile bağımsızlığını ilan etti.

Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın kontrolünü yeniden ele geçirmek için askeri operasyonlar başlattı ve 1992'de büyük bir askeri çatışma meydana geldi. Bu çatışmalar sırasında, binlerce kişi hayatını kaybetti, yüz binlerce kişi de yerinden edildi. 1994 yılında, ateşkes anlaşması imzalandı ve çatışma sona erdi.

3.1.2. 1998 Yılı ve Çatışmaların Başlaması ve Sonrası

1988'den 1992 yılına kadar uyuşmazlıklar devam etti ve bu süreç uyuşmazlıklar süreci olarak kabul edildi. 1988'de, Ermeniler bir zamanlar azınlıkken, Sovyet döneminde sistematik olarak şehirlere göç ettiler ve Dağlık Karabağ nüfusunun yaklaşık %75'ini oluşturdular.

Ermeniler de Mihail Gorbaçov'un hükümetin yeniden yapılanmasından yararlanmak istedi. Bunun sonucu, 20 Şubat 1988'de Azerbaycan'a bağlı özerk bir egemenlik birliği bölgesi olan Dağlık Karabağ'ın Ermeni genelindeki parlamentosu, 110 yetkili oyla ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile birleşti. Kremlin, 1989'da Dağlık Karabağ müzakereleri sırasında bu kararını geri aldı ve bölgeyi yeniden Azerbaycan'a bağladı. Ermeniler, muhafazakâr Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılı sonlarında bunu fırsat bilerek Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını ilan ettiler. Bu durum Ermenistan ve Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ'da devam eden çatışmaları daha da şiddetlendirdi. Ayrıca, zaman zaman çatışmaların yaşandığı bu dönemde barış tesis edilmesi için çaba sarf edilmiştir. Bu bağlamda, Jeleznovodsk Bildirisi (Anlaşması) Karabağ sorununda ilk ateşkese imza attı. Azerbaycan-Ermenistan ülkesindeki Icevan bölgesindeki bir köyde iki tarafında yetkilileri görüşmelerde bulundu. Görüşmenin ardından, "şiddet ve intikama dayalı kısır döngünün sona erdirilmesi gereği" vurgulandı. Barış vaatleri boş çıktı ve iki taraf da karşılıklı saldırılara devam etti. Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan'dan bölgeye göç ederek ateşkese uymadığını gösterdi.

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), 8 Aralık 1991'de Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya arasında imzalandığı Sovyetler Birliği'nin resmi olarak dağılmasına yol açan anlaşmanın imzalanmasıyla kurulmuştur. O günden beri Ermeniler, silahlı güç kullanmaktan çekinmeyeceklerini göstermişlerdir. Dağlık Karabağ Savaşı, Rusya destekli Ermeni çetelerin Hankendi'ni işgal etmesiyle başlamış ve özellikle Hocalı Katliamının yaşandığı 25-26 Şubat 1992 gecesi yıkıcı bir boyuta ulaşmıştır. 1993 yılında, Ermeni Silahlı Kuvvetleri, 28 Ekim'den 1 Kasım'a kadar Zengilan idari bölgesini işgal ederek Dağlık Karabağ'ın tamamını ve 7 bölgeyi işgal etmiştir. Ermeniler 8 Mayıs 1992'de Dağlık Karabağ bölgesini işgal etti (BBC News, 2021). Aynı yılın 18 Mayıs'ında, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'dan ayıran Laçın bölgesi de işgal edilmiştir. Ermeni saldırıları 1993'te de devam etmiş ve Dağlık Karabağ'ı çevresindeki Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrayil, Gubatlı ve Zengilan gibi bölgeler Ermeni kontrolüne girmiştir.

Savaşın bittiğinde Dağlık Karabağlı Ermeniler, tüm bölgeyi kontrol altına aldı ve komşu yedi bölgeyi de işgal etti. Bu durum, Dağlık Karabağ ile Azerbaycan arasındaki doğrudan temas

noktalarını önemli ölçüde sınırlamıştır. 1994'te ateşkesin imzalanmasından bu yana, Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si Ermeni işgali altındadır. Azerbaycan yetkilileri, Dağlık Karabağ olaylarında Rusya'nın gizlice Ermenistan'ı desteklediğini iddia ediyordu. Bu nedenle Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılmadı. Rusya, Azerbaycan'a BDT'ye katılması konusunda çeşitli şekillerde baskı yaptı, ancak Azerbaycan Parlamentosu bunu reddetti. Azerbaycan'ın bu tavrı karşısında Rusya, Ermenistan'a gizliden yürüttüğü desteğini artık açık bir şekilde vermeye başladı. Haydar Aliyev, 7 Eylül 1993'te yaptığı açıklamada ülkesinin Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılmak istediğini açıkça ortaya koydu. Buna karşılık Rusya'dan, Dağlık Karabağ'daki Ermenilere baskı yapılmasını talep etti.

3.1.3. Hocalı Katliamı

Ermenistan devleti, her türlü suç ve zulme hazır olduğunu göstererek Dağlık Karabağ'ı uluslararası hukukun tüm kurallarına aykırı bir şekilde ilhak etmek istiyordu. 20. yüzyılın trajedisi olan Hocalı Katliamı, Ermenilerin bu saldırgan ve vahşi politikasının sonucuydu.

Hocalı, Hankendi şehrinin kuzeydoğusunda, yaklaşık 14 kilometre yer almaktadır. 1992 yılındaki vahşi katliama kadar Hocalı'da yaklaşık 7 bin kişi yaşıyordu. Hankendi'den gelen Ermeniler ve 1989'da Fergana'dan zorla yerinden edilen Maşatlı Türkleri tarafından yerlerinden edilen birçok Azerbaycanlı, Dağlık Karabağ'a göç etti.

26 Şubat'ta meydana gelen Hocalı Katliamı, İnsan Hakları Savunma Merkezi, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Time dergisi gibi kaynaklar tarafından doğrulanmıştır. Katliam, Albay Zarvıgarov komutasındaki 366. Rus Motorize Alayı tarafından desteklenen ağır silahlarla donatılmış Ermenistan silahlı birlikleri tarafından, desteklediği Ermeni güçleri tarafından Hankendi'de gerçekleştirilmiştir. Saldırıya sözde "Artsakh Milli Bağımsızlık Ordusu" bünyesinde zırhlı araçlar, piyade araçları ve tanklar katılmıştır. Saldırı, ilk olarak Hocalı'nın 936 km²'lik alanında ve 2.605 aileden oluşan 11.356 kişinin yaşadığı şehre, 25 Şubat saat 23.00'ten sonra topçu birlikleri tarafından başlatıldı (Alemdar, Defence Turk, 2020). İlk olarak yerleşim

bölgelerindeki kışla ve savunma mevzileri saldırıya uğradı. Ardından Rus alayına ait tanklar ve topçu birlikleri daha sonra saldırarak Hocalı Havaalanı kullanılamaz hale getirdi, böylece kentin dış dünya ile iletişimini tamamen kesti. Rus destekli Ermeni piyade birlikleri, 26 Şubat günü saat 1:00 ile 04:00 arasında savunmasız şehre girerek çocuklar, yaşlılar, kadınlar ve bebekler dahil çok sayıda insanı katletti (Alemdar, Defence Turk, 2020). Sabah saat 07.00 civarında Hocalı kenti tam bir yıkım ve kaosa sürüklendi. Halka çıkış için serbest koridor açıldığı ifade edildi, ancak tank ve topçu ateşleriyle hedef alındı ve halka kamuoyu ile paylaşılmadı . Serbest koridordan sadece yaklaşık 60 kişi geçti ve olaylardan sonra sadece 1 kişiyle iletişim geçilebildi. 26 Şubat 1992'de 26 Şubat 1992'de 106'sı kadın, 70'i yaşlı ve 63'ü çocuk olmak üzere toplam 613 Azerbaycan Türk vatandaşı vahşice katledildi (Rehimov, 2023). Şehri terk etmek zorunda kalan halk, dağlara ve ormanlara sığındı. Silahlı Ermeni güçleri, sivillere her yönden saldırarak vahşi şekilde işkence ettiler. Böylece soğuk ve karlı bir Şubat gecesinde, birçok genç erkek ve kadın yakalanıp ve rehin alındı. Kaç kişi Ermeni silahlarından kaçmaya çalışsa da çoğu donarak ve soğuktan hayatını kaybetti.

Hocalı şehrine Ermeni askeri saldırısının amacı bir yandan Azerbaycanlıların, Karabağ dağlık bölgesinde oluşturdukları stratejik öneme sahip engelleri ortadan kaldırmak, diğer yandan Hocalı'yı ortadan kaldırmak ve kalıcı olarak yok etmektir. Çünkü Hocalı eski çağlardan günümüze Azerbaycan tarihini ve kültürel geleneklerini yansıtan bir yerleşim yeri idi. Bu özel kültür tarihe Hocalı-Gedebey Kültürü olarak geçmiştir. Kromlekler, dolmenler, kikloplar, höyükler ve diğer anıtların yanı sıra çeşitli ev eşyaları, insan toplumunun gelişim dinamiklerini yansıtan maddi kültür örnekleridir.

3.1.4. Günümüz Karabağ Savaşı

Azerbaycan 2010 yılında kabul ettiği askerî doktrinin bir parçası olarak Dağlık Karabağ'ın yedi ilçesini Ermeni işgalinden kurtarmak için mümkün olan tüm diplomatik, siyasi ve askerî seçenekleri kullanacağını duyurmuştur. Bunu göz önünde bulundurarak askerî harcamalarını artırmıştır (Bilgin, 2020: 17). Birinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Ermenistan, Karabağ'ı işgal etmeye devam etti. Azerbaycan ve Ermenistan arasında ufak tefek çatışmalar yaşanmaya devam etmiştir.

“Dört Gün Savaşı” olarak adlandırılan 2016 yılında çıkan çatışmada Azerbaycan, stratejik öneme sahip üç tepeyi askerî seçeneklerle Ermenistan'dan geri alarak topraklarını işgalden kurtarabileceğini göstermiştir. Ermenistan'da 2018 yılında Kadife Devrim'i ile gelen, Rusya

karşıtı söylemleriyle dikkati üzerine çeken ve ABD'nin adamı olarak nitelendirilen Nikol Paşinyan'ın başbakan olmasıyla bölgede bir değişim yaşanabileceği gündeme gelmiştir. Ancak iktidarın başına geçtikten sonra önemli bir değişim yaşanmamış ve Rusya'nın Ermenistan üzerindeki kontrolü devam etti. Diasporasından endişe duyan Paşinyan, toplumsal desteğinin azaldığını inanarak milliyetçi yönelmeye başlamıştır. Bu durum Azerbaycan'a yönelik daha saldırgan politikalar izlenmesine ve ülkeye yönelik provokasyonların artmasına sebep olmuştur.

2019 yılında Paşinyan'ın bir konuşmasında, "Dağlık Karabağ Ermenistan'dır" ifadesini kullanması, tansiyonu yükseltti. Buna karşılık Aliyev ise "Dağlık Karabağ Azerbaycan'dır!" şeklinde tepki göstermiştir. Bu provokasyonlar iki ülke arasındaki gerilimin daha da artmasına neden oldu ve Ermenistan işgal ettiği toprakları genişletmek için 27 Eylül 2020'de Karabağ'a yönelik yeni bir saldırı başlatmıştır. Ermenistan'ın başlattığı bu saldırıya Azerbaycan kuvvetlerinin karşılık vermesi ve iki ülke arasında 44 gün sürecek İkinci Karabağ Savaşı'nın fitilini ateşledi (Hasanoğlu vd., 2020: 526).

27 Eylül - 10 Kasım 2020 tarihleri arasında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı, yaklaşık 30 yıldır diplomatik olarak çözümsüz kalan bir sorundur. Savaş, Azerbaycan ordusunun üstün başarısı ile neticelenmiştir(Kınık, 2020: 52). Azerbaycan, Birinci Karabağ Savaşı sonrası ilk defa kazanımlar elde ederek işgal altındaki toprakların ve Cebrail, Füzuli, Kubadlı ve Zengilan gibi önemli vilayetler ile buralara bağlı birçok köy işgal altından kurtarılmıştır ve önemli bir bölümünü geri almayı başarmıştır. Ermenistan ile Karabağ arasında yer alan ana ikmal yollarının bulunduğu oldukça stratejik bir alan olan ve Karabağ'ın kalbi olarak adlandırılan Şuşa ilinin Ermenistan'ın işgalinden kurtarılması Erivan'ı yenilgiyi kabul etmeye zorladı(Güler, 2020: 1).

Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında 10 Kasım'da imzalanan anlaşma ile çatışmayı sona erdirdi ve barışı sağladı. İmzalanan anlaşma, Azerbaycan ve Rusya tarafından bir başarı olarak görülürken Ermenistan tarafından başarısızlık olarak kabul edildi. Altı hafta süren savaşta mağlup olan Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ülkede şiddetli protestolarla karşılaştı(Gökçelik, 2020, Erişim adresi: <https://avim.org.tr/tr/Yorum/2020-DAGLIK-KARABAG-SAVASININ-ERMENISTAN-VE-DIASPORADAKI-YANSIMALARI>). Anlaşmaya göre Ermenistan Kelbecer, Laçın ve Ağdam bölgelerini boşaltmıştır (Bilgin, 2020: 7). Dağlık Karabağ çevresindeki yedi bölgenin Azerbaycan'a bırakılması, Azerbaycan'ın stratejik öneme sahip Şuşa'da kalması, Dağlık Karabağ'a özerklik ya da kendi kaderini tayin hakkından hiç söz edilmemesi Azerbaycan açısından oldukça önem taşıyordu. Azerbaycan Nahçıvan koridoru ile toprak bütünlüğünü güvence altına almıştır. Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki koridorun

açılması yalnızca Azerbaycan için değil Türkiye için de büyük bir kazanımdı. Bu Türkiye ve Azerbaycan'ı karayoluyla birbirine bağlamayı mümkün kıldı (Sayan, 2020, Erişim adresi: <https://www.istanpol.org/post/da%C4%9Fl%C4%B1k-karaba%C4%9F-da-yeni-durum-kap-say%C4%B1c%C4%B1-bir-bar%C4%B1%C5%9F-i-n%-C5%9Fa-etmek>). Azerbaycan, Dağlık Karabağ'a girdiği bölgenin kontrolünü ele geçirirken Rusya askerî birliklerini konuşlandırarak stratejik öneme sahip yüksek koridorlarda kontrolü ele geçirdi(Göksedef, 2020, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54873432>). Rusya, Nahçıvan koridorunda sadece güvenliğini değil ulaşımın kontrolünü de üstlenerek kontrol altına aldı. Laçın koridorunun nereden geçeceği belli ancak Nahçıvan koridoru net olarak belirtilmemiştir(Yılmaz, 2020: 37).

İkinci Karabağ Savaşı bölgede dengelerin değişmeye başladığını gösterdi. Çatışma sonrası bölgesel güç dengesine bakıldığında; Rusya ve Türkiye lehine, ABD ve AB aleyhine bir değişim yaşandığı görülüyor. Türkiye, ateşkes anlaşmasını resmen imzalamasa da perde arkasında önemli ve etkili bir rol oynadı. Savaşı sona erdiren anlaşma ise Rusya'nın bölgede önemli bir aktör olarak varlığını devam ettireceğini, Türkiye'nin ise yeni ve etkili bir aktör olarak bölgeye girmesini sağlamıştır.

Başarısız arabuluculuk çabaları, artan militarizasyon ve sık sık ateşkes ihlalleri, 2022'de Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir askeri çatışma riskini arttırmıştır. 2020 yılında imzalanan ateşkes, sürekli olarak ihlal edilmiş ve sonunda 13 Eylül 2022'de iki günlük bir çatışmaya dönüştü. Bu, 2020'den bu yana en ciddi provokasyon olarak kayıtlara geçti. Çatışma sırasında ölü sayısı konusunda farklı tahminler ortaya atılmış olup, bu sayı 100 ila 300 arasında değişmektedir. Azerbaycan, Ermenistan topraklarına yönelik çeşitli saldırıların ardından 2.700'den fazla sivil tahliye etmek zorunlu kaldı. Her iki taraf da karşılıklı iddialarda bulunarak şiddeti başlatmakla suçlandı.

Rusya, Ukrayna'daki çatışmaya odaklanmasına rağmen, Ermenistan ve Azerbaycan arasında arabuluculuk yaparak ateşkes sağlanmasındaki kilit rolü nedeniyle takdir edildi. Rusya'nın aracılık ettiği ateşkesin üzerinden bir hafta bile geçmemişken 21 Eylül, 23 Eylül ve 28 Eylül tarihlerinde ek sınır çatışmaları yaşandığı bildirildi. Bu çatışmalar, bölgedeki gerilimin artmasına ve barış sürecinin zorlaşmasına neden oldu. Uluslararası toplum, taraflara müzakerelere geri dönme ve kalıcı bir çözüm bulma çağrısı yaptı. Ancak, bu olaylar, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki anlaşmazlığı çözmenin ne kadar zor olduğunu bir kez daha göstermiştir. Sonraki günlerde, ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi, ABD'nin yenilenen

kararlılığın bir göstergesi olarak liderlik ettiği bir kongre heyetiyle Ermenistan'ı ziyaret etti. Bu ziyaret, Pelosi'yi ülkeyi ziyaret eden en üst düzey ABD yetkilisi konumuna ulaştırdı. Heyetin ziyaret amacı, ABD'nin Ermenistan'a verdiği desteği ve bağlılığı vurgulamaktı. Ancak, Azerbaycan, Pelosi'nin ziyaretini "Ermeni propagandası" olarak nitelendirdi ve "Azerbaycan'a yönelik yasadışı ve ölümcül saldırıyı" şiddetle kınadığını söyledi. Azerbaycan, ziyaretin, ABD ve uluslararası diplomatik çabaların Azerbaycan ile barış görüşmelerini yeniden başlatma çabalarını baltaladığını iddia etti. Olay, taraflar arasındaki gerilimi arttırdı ve barış sürecini daha da karmaşık hale getirdi. ABD'nin ziyaretle birlikte Ermenistan'a yaptığı yardım, anlaşmazlığı çözme çabalarını durdurduğunu iddia eden Azerbaycan tarafından eleştirildi.

Uluslararası toplum, taraflara diyalog ve müzakerelere geri dönme çağrısı yaparak çatışmanın barışçıl yollarla çözülmesi için yollar aramaya devam ediyor. Ancak, siyasi ve diplomatik engellerin aşmak ve taraflar arasında güven tesis etmek zorlu bir süreç olmaya devam etmektedir. Aralık 2022'de, Azerbaycanlı aktivistler, Dağlık Karabağ'da yasadışı madencilik faaliyetlerinin çevreye verdiği zararı protesto etmek amacıyla Laçın koridorunu işgal etti. Ancak, bu protestocuların Bakü'den devlet desteği aldıkları bildirilen bu protestocular, Kızıl Haç ve Rus konvoyları dışında tüm trafiği kesti. Rus barış güçleri, Arterin Ermeni ikmallerine açık tutmak ve otoyolun güvenliğini sağlamak konusunda isteksizdi. Bu durum, Dağlık Karabağ'da yaşayan insanların ciddi kıtlıklar ve zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. İşgal nedeniyle temel ihtiyaçların karşılanmasında zorluklar yaşandı ve halkın günlük yaşamlarını sürdürmesi zorlaştı. Bu durum, bölgedeki gerilimi daha da tırmandırdı ve insani bir kriz yarattı. Uluslararası toplum, taraflar arasında çözüm bulmaya ve insanların temel ihtiyaçlarının karşılamaya kararlıydı. Ancak, bu engellerin aşılması ve barışın sağlanması için daha fazla iş birliğine ve çözüm odaklı bir yaklaşıma ihtiyaç vardı.

23 Nisan 2023'te Azerbaycan, Dağlık Karabağ'dan Ermenistan'a yönelik askeri malzeme tedarikini durdurmak ve caydırmak için otoyol kontrol noktası açtı. Hareketin asıl amacının aslında Ermenilerin ülkeye geçişini engellemek olduğu ortaya çıktı ve protestolar birkaç gün sonra sona erdi. Ermenistan ve Dağlık Karabağ'daki etnik Ermeni liderler, Azerbaycan'ın Karabağ Ermenilerini izole etmeye ve bölgedeki kontrolünü güçlendirmeye çalıştığını söyleyerek kontrol noktasını kınadılar. Bu süreçte, Rusya'nın sadece hafif bir açıklama yaparak hareketi eleştirdi. Rusya barış güçlerinin, Ermenistan'ın bölgeye erişimini kısıtlamak için tekrarlanan girişimler karşısında pasif kalması, Rusya'nın güvenilir bir güvenlik garantörü algısına olan güvenin azaldığını göstermiştir. Bu gelişmeler, bölgedeki gerilimi tırmandırılmış ve barış

sürecini daha da zorlaştırmıştır. Rusya'nın, bölgedeki istikrarın sağlanmasında daha etkin bir rol oynaması önemlidir.

Mayıs 2023'te ABD, Avrupa Birliği ve Rusya arasında barış görüşmeleri de dahil olmak üzere yoğun diplomatik faaliyetlere sahne oldu. ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken, normalleşme ve barış yolunda ilerleme kaydedildiğini söyleyerek Ermenistan ve Azerbaycan dışişleri bakanlarıyla dört gün süren görüşmelere ev sahipliği yaptı. Bu görüşmelerin ardından, Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev arasındaki aracılık ederek barış sürecinde "açık ilerleme" sağlandığını duyurdu. Bu gelişme, taraflar arasında güven oluşturmaya ve çözüm odaklı bir yaklaşım getirmeye yönelik olumlu bir adım olarak görüldü (NTV, 2023). Mayıs ayının sonunda ise Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Ermenistan ve Azerbaycan devlet başkanlarıyla üçlü görüşmeler yaptı. Bu toplantıda, ulaşımın yeniden açılması konusu ele alındı, ancak herhangi bir anlaşmaya varılamadı. Tüm bu diplomatik çabalar, bölgedeki gerilimleri azaltmayı, güven tesis etmeyi ve barışçıl bir çözüme ulaşmayı hedeflemektedir. Uluslararası toplum, taraflar arasında diyalog sürecini sürdürmek ve taraflar arasında müzakerelerin ilerletmek için çaba sarf etmeye devam etmektedir. Diyalogun yoğunlaşmasının yanı sıra Nikol Paşinyan, hükümetinin Dağlık Karabağ bölgesinin tamamını Azerbaycan'ın egemen bölgesi olarak tanıdığını duyurdu. Açıklama, Ermenistan'ın bölgedeki gerilimi azaltmak için attığı bir adımı olarak görüldü. Paşinyan ayrıca, Azerbaycan'ı uluslararası kabul görmüş toprak sınırlarını tanımaya ve Dağlık Karabağ'da yaşayan etnik Ermenilerin haklarını ve güvenliklerini sağlamaya çağırırdı.

Haziran 2023'te yapılması planlanan ABD ev sahipliğindeki barış görüşmeleri hala devam ediyor, ancak Azerbaycan müzakerelerin yeniden ne zaman başlayacağına ilişkin henüz bir tarih verilmeden görüşmeleri erteledi. Barış umutları şimdi ABD, Avrupa Birliği, Rusya ve diğer arabulucuların bu önemli fırsatı değerlendirmesi ve Ermenistan ile Azerbaycan'ın barışçıl bir çözüme ulaşmak için ciddi çabalar göstermesine bağlıdır.

3.1.5. Türkiye'nin Karabağ Politikası

Türkiye, Avrasya Kıtasının ortasında yer almakta olup, Asya ve Orta Doğu ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir merkez haline getirmektedir. Türkiye Avrupa ile bütünleşmeyi amaçlamış ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi alanda Avrupa Konseyi, savunma alanında

NATO ve ekonomik alanda OECD gibi kuruluşlara katılmış, Avrupa Topluluğu ile de nihai hedefi tam üyelik olan bir ortaklık ilişkisi başlatmıştır(Arat, 1996: 307).

Azerbaycan, Karabağ sorununun çözümünde Türkiye'nin doğrudan desteğinden yararlandı. Elbette ki, iki millet arasında var olan dil ve din birliğinin etkisi dış politikada kendini belli etmiştir. Türkiye, 1993 yılında Azerbaycan topraklarına yönelik saldırıların artması ve Kelbecer bölgesinin işgal edilmesi Ermenistan ile olan kara sınırını kapatmıştır. Türkiye ve Ermenistan arasında hâlâ diplomatik ilişki bulunmamakla birlikte geçen 27 yılı aşkın sürede birçok resmî ve sivil toplum girişimi gerçekleştirildi (Mustafa Deveci, 2022). Dağlık Karabağ sorununun çözümü, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, sınırların açılmasını ve ilişkileri normalleştirmek amacıyla Dağlık Karabağ üzerindeki Ermeni işgalinin sona erdirmek için ulusal bir devlet politikası belirlemiştir.

Uzun süren müzakerelerin sonucunda 10 Ekim 2009'da İsviçre'nin Zürih ilçesinde, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermeni mevkidaşı Edward Nalbandyan tarafından "Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol" imzalandı (Alemdar, Defence Turk, 2020). Protokol imza töreni, AGİT Minsk Grubu üyeleri Fransa, Rusya ve ABD'nin dışişleri bakanlarının da katılımıyla gerçekleşen protokolün imza töreni ve sonrasında özellikle Türk yetkililerin, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin kısa sürede normalleşmesi için umutlarını dile getirmiş ve uluslararası kamuoyunda büyük umutlarla karşılanmıştır. Ancak sonraki dönemde, yaşanan olaylar nedeniyle Dağlık Karabağ'da protokol askıya alınmıştır. Karabağ'da, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışmalar yakın zamana kadar devam etmiştir. 12 Temmuz 2020'de yapılan sert bir çatışma ile iki ülke yeniden karşı karşıya geldi. Bu çatışmalar, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine ateş açarak düzenlediği saldırıda 11 asker ve bir tuğgeneralini öldürmesiyle başladı. Azerbaycan daha sonra doğrudan karşılık verdi ve sınırlarını savundu. Ermenistan tarafı yaklaşık 100 asker kaybetti. (Uluslararası Politika Akademisi, 2020). Ateşkes ve barış müzakerelerine rağmen her yıl Azerbaycan-Ermenistan sınır hattında küçük çaplı çatışmalar yaşanıyor. Bu çatışmalar genellikle Ermenistan'ın provokasyonları sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Sınır anlaşmazlıkları genellikle Karabağ bölgesinde yoğunlaşırken, bu sefer alışılmadık dışında Karabağ bölgesinin 200 km kuzeyinde bulunan Tovuz bölgesinde meydana gelmiştir (Uluslararası Politika Akademisi, 2020). Ermenistan'ın Tovuz bölgesine saldırması, bölgenin stratejik önemini ortaya koymaktadır. Bakü-Tiflis Demiryolu, Bakü-Tiflis Petrol Boru Hattı ve Güney Kafkasya Boru Hattı, Tovuz bölgesinden geçtiği için bu stratejik bölge Tovuz'daki

önemli Türk ve Azerbaycan ulaşım ve enerji projeleri için bir geçiş noktasıdır. Ermenistan'ın bu stratejik bölgeye saldırmasının asıl nedeni, bu projelere sahip çıkma arzusundan gelmektedir. Tovuz'un bu önemli projelere ev sahipliği yapması, bu bölgedeki saldırıların diğer bölgelere göre daha fazla dikkat çektiği anlamına geliyordu. Bu nedenle, uluslararası kamuoyu da bu son çatışmayı yakından izlemektedir. Bölgeye yakın olan başlıca aktörlerden Rusya ve Türkiye, çatışmaları diğer ülkelere göre daha yakından izlemektedir.

Yardımlara bakıldığında, Rusya'nın diplomasi ve dostluk bakımından Ermenistan'a daha yakın olduğu, Türkiye'nin ise tarihi ve kültürel bağlar açısından Azerbaycan'ı desteklediği görülmektedir. Bu desteğin somut bir örneği de Türkiye ile Azerbaycan arasında gerçekleştirilen ortak askeri tatbikatlardır. Bu arada Rusya, Ermenistan'a silah ve savaş uçağı yardımında bulundu. Rusya'nın Ermenistan'a verdiği desteğin sebebi, bölgedeki stratejik projelere hakim olmak çabası gibi görünüyor. Ancak Türkiye ve Rusya arasındaki dostluk diplomasisi, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerilimde farklı taraflara destek verseler dahi bozulmayacaktır.

SONUÇ

1828 tarihli Türkmençay antlaşmalarının sonucu Azerbaycan coğrafyasının bölünmesi ve bölgeye Ermeni nüfusunun göçü ve işgalinin başlangıcıdır. Çarlık Rusya ve daha sonra SSCB tarafından Azerbaycan topraklarına Ermenilerin yerleştirilmesi, Azerbaycan tarihinin resmi Sovyet tarih yazılımları ile değiştirilmesi, uygulanan karşı Türk propagandası, Türklerin Ermenistan'dan zoraki göçürülmesi, Sovyet döneminde Azerbaycan topraklarının Ermenistan'a verilmesi, Sovyet yönetiminin Ermeni yanlısı politika sonucu Karabağ'a özerklik statüsünün verilmesi koşulları vesaire... Rus yayılcılığının doğal uzantısı olarak vuku bulmuştur ne yazık ki.

Azerbaycan'ın bağına Ermenistan'ı sokan Rusya, tarihte olduğu gibi günümüzde de bölgede oyun kuruyor... Onun için Türkiye'nin Azerbaycan'a sadece Devletler seviyesinde destek olması yeterli değildir. Savaş oyunlarını iyi kuran Emperyalizmin kurbanı olmamak için Türkiye-Azerbaycan arasında toplumsal seviyede de tam destek kurulmalı ve aramızdaki doku güçlendirilmelidir...

Emperyalizmin ve silah taciri devletlerin kuklası olmamak için Azerbaycan ve Ermenistan'ın kalıcı barışı sağlaması ve aralarında sağlam bir köprü kurması en akılcı yoldur. Denize kıyısı bulunmayan ekonomik açıdan zayıf bir Ermenistan ve halkının kalkınması ve çıkarları, Azerbaycan ile barış ve dostluk sürecini sağlamakla mümkündür. Barışı engelleyen Ermenistan diasporasına ve hükümetine karşı kalıcı barış ve dostluğu savunması Ermeni halkının çıkarına olacaktır. Ancak Ermeni halkının gerçekleri görmesi ve hükümetinin baskısından kurtulması ve aydınlanması için Azerbaycan'ın Kamu diplomasisi araçlarının bütünü, Ermenistan halkının sağduyusuna ulaşmak için kullanılmalıdır.

Eylül 2020 de başlayan 2. Karabağ Savaşı'nda 2 bin 908 şehit verdi Azerbaycan. 44 gün sürdü. 10 Kasım 2020'de Ermenistan, yenilgisini kabul eden imzayı atınca sona erdi. Azerbaycan öz topraklarına kavuştu. Ermenistan devletinin bilerek veya bilmeden yaptığı son tetikçilik! denemesi hüsrana oldu. Provokasyonlar devam ediyor ancak tahminimce bundan sonra olacaktır:

- 1- Bölgede sıkışan fakir Ermenistan; Azerbaycan ve Türkiye ile barışacak ve önü açılmış olacak.
- 2- Bu durum aslında Ermenistan halkı içinde bir kurtuluş olacaktır.
- 3- Sonuçta ABD, Rusya, Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan ve bölge için olumlu gelişmeler olacak.
- 4- Azerbaycan öz topraklarında maddi ve kültürel açıdan büyük atılımlar yapacaktır.

KAYNAKÇA

- (tarih yok). azerbaijan.az: <https://azerbaijan.az/related-information/7> adresinden alındı
- (1860). *Византийские Историки* (s. 382). içinde Санкт-Петербург.
- (1861). *История Агван Моисея Каланкатси*. içinde Санкт-Петербург.
- (1964). *История Тувы* (s. 201,215,242-243). içinde Москва.
- (2005). Virtual Karabakh: <https://www.virtualkarabakh.az/tr/post-item/22/32/karabag-en-eski-zamanlardan-hanliklara-kadar.html> adresinden alındı
- Alemdar, A. (2020, Şubat 24). *Defence Turk*. <https://www.defenceturk.net/gecmisten-gunumuzedaglik-karabag-sorunu-ve-ermeni-politikalari> adresinden alındı
- Alemdar, A. (2020, Şubat 26). *Defence Turk*. <https://www.defenceturk.net/daglik-karabag-sorununun-vahsi-yuzu-hocali-katliami> adresinden alındı
- Alemdar, A. (2020, Şubat 24). *Defence Turk*. <https://www.defenceturk.net/gecmisten-gunumuzedaglik-karabag-sorunu-ve-ermeni-politikalari> adresinden alındı
- Alemdar, A. (2020, Şubat 24). *Defence Türk*. <https://www.defenceturk.net/gecmisten-gunumuzedaglik-karabag-sorunu-ve-ermeni-politikalari> adresinden alındı
- Allahverdiyev, T. (2010). Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu. s. 34.
- Allahverdiyev, T. (2010). Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu. s. 34.
- a-r.az. (tarih yok). <https://a-r.az/az/page/24> adresinden alındı
- Arat, T. (1996). *Avrupa Birliği El Kitabı* (s. 307). içinde Ankara: T.C. Merkez Bankası Yayını.
- Aslanlı, A. (2001). Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı. s. 396.
- Attar, A. (2003). "Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları", Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri. *Genelkurmay ATASE Başkanlığı*. İstanbul.
- Azerbaycan Notariat Palatası*. (tarih yok). <https://aznotary.az/az/page/azerbaycan-haqqinda/azerbaycan-tarixi> adresinden alındı
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev*. (tarih yok). <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/history> adresinden alındı
- BBC News. (2021, Şubat 26). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56208054> adresinden alındı
- Bilgin, M. S. (2020). "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları". *ULİSA* 12, 14-19.
- Budaqov, B.-Q. Q. (1998). *Ermənisanda Azərbaycan Mənşəli Toponimlerin İzahli Lüğəti* (s. 48). içinde Bakı.
- Budaqov, Q. Q.-B. (1998). *Ermənisanda Azərbaycan Mənşəli Toponimlerin İzahli Lüğəti* (s. 48). içinde Bakı.
- CFR. (2023, Haziran 20). <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/nagorno-karabakh-conflict> adresinden alındı

- Çiloğlu, F. (1995). *Rusya Federasyonu'nda ve TransKafkasya'da Etnik Çatışmalar*. İstanbul: Sinatle Yayınları.
- Çölükoğlu, E. (2020, Ağustos 25). *Politika Akademisi*. <http://politikaakademisi.org/2020/08/25/daglik-karabag-sorunu/> adresinden alındı
- Dursun Yıldırım, M. C. (1991). *Karabağ Dosyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ekinci, M. (2023, Temmuz 15). *NTV*. https://www.ntv.com.tr/dunya/ab-konseyi-baskani-michel-aliev-ve-pasinyan-ile-bir-araya-geldi,1ffj1siqK0m-xo_y6QzrOA adresinden alındı
- ƏLİYEV, H. (2001, Eylül 7). e-qanun.az: <https://e-qanun.az/framework/2730> adresinden alındı
- Emin Şihaliyev, B. M. (2016). Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh Conflict: Obstacles to Resolution and Analysis of Force Usage. *History Studies* .
- Fatih Erarslan, F. N. (2021). AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE ÖNEMLİ BİR KAVŞAK: İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI. *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 315-334.
- Gökçelik, Ş. B. (2020, Ekim 29). "Dağlık Karabağ Savaşının Ermenistan ve Diasporadaki Yansımaları",. *AVİM*. AVİM: <https://avim.org.tr/tr/Yorum/2020-DAGLIK-KARABAG-SAVASININ-ERMENISTAN-VE-DIASPORADAKI-YANSIMALARI> adresinden alındı
- Göksedef, E. (2020, Kasım 10). "Dağlık Karabağ: Ateşkes Anlaşması Sonrası Türkiye'nin Rolü Ne Olacak, Arka Planda Neler Yaşandı? BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54873432> adresinden alındı
- Güler, M. Ç. (2020). "Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem". *SETA*.
- Hacıyev, T. (1988). *Azərbaycan Paleotoponimikasin'dan "Azərbaycan*. Bakü.
- Hasanov, B. (2022). <https://1905.az/qarabagda-qirginlar/> adresinden alındı
- İbayev, V. (2001). Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Qarabağ Münaqişesi İnsan Hüquqları Konsteksində. Bakü: Elm Neşriyat.
- İlhan, S. (1992). Türkiye'nin ve Türk Dünyası'nın Jeopolitiği. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İşyar, Ö. G. (2004). *Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*. İstanbul: Alfa Yayınları .
- Karakoç, E. (2011). *Geçmişten günümüze Karabağ tarihi üzerine bir değerlendirme*. 12 21, 2022 tarihinde https://arastirmax.com/en/bilimsel-yayin/uluslararası-insan-bilimleri-dergisi/8/2/1002-1026_gecmisten-gunumuze-karabag-tarihi-uzerine-bir-degerlendirme adresinden alındı
- Kaşqari, M. (1939). *Divani Lüğat-it Türk, Cilt: 1* (s. 29,31). içinde Ankara.
- Kınık, H. (2020). "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları",. Trabzon: KTÜ-SAM Kitapları.
- Kurbanov, E. (1996). "Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan'la Çatışma ve Diğer Ülke içi Anlaşmazlıklar" . *Avrasya Etütleri* , 2-22.
- Leckie, C. A. (2005). The Nagorno-Karabakh Conflict: Obstacles and Opportunities for a Settlement. Blacksburg, Virginia.
- Murzaev, E. (1985). *Folk Geographic Sözlüğü*. Moskova.

- Mustafa Deveci, B. Ç. (2022, Ocak 6). *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ermenistan-normallesmesine-giden-yol/2466810> adresinden alındı
- Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 196,198.
- Paşa, E. (2021). KARABAĞ SORUNU: TARİHİ GERÇEKLER,. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*.
- Paşa, E. (2021, Şubat 22). Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, s. 194-195.
- Paşayeva. (2018, Ocak 26). Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış. *AYK*.
- Paşayeva, M. (2005). “Türkmənşəli Qarqar Tayfasının Azərbaycanlıların Etnik Tarixində Yeri, ‘Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə’ ”, III Uluslararası Folklor Konfransının Materialları. Bakı.
- Paşayeva, M. (2007). Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış. s. 2515.
- Paşayeva, M. (2007, Eylül 10-15). Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, s. 2505,2515.
- Paşayeva, M. (2018, Ocak 26). Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış . *AYK*.
- President.az*. (tarih yok). <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/karabakh> adresinden alındı
- Qeybullayev. (2002). *Qarqarçay ve qarqarlar; Alpanlılar kimlərdir; Kaspilər* (s. 26). içinde Bakı: Elmi Pubisistik Məqalələr.
- Rehimov, R. (2023, Şubat 25). *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/insanlik-tarihinin-kara-lekesi-hocali-katliami/2830746> adresinden alındı
- Rüstemhanlı, S. (1989). *Ömür Kitabı* (s. 11). içinde Bakü: Gençlik Yayınları.
- Sayan, P. (2020, Kasım 24). “Dağlık Karabağ’da Yeni Durum: Kapsayıcı Bir Politika İnşa Edebilmek”. *İSTANPOL*.
- Solak, O. (2019, Kasım 13). *Turkishnews.com*: <https://www.turkishnews.com/tr/content/2019/11/13/turk-olmak-mi-sahiden-mi-2-bolum/> adresinden alındı
- Swietochowski, T. (1988). Müslüman Cemaaten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920. İstanbul: Bağlam Yayınevi.
- Şükürov, K. (1997). *Azerbaycan Tarixi*. Bakü: Öyretmen Neşriyyatı Yayınevi.
- Taşkıran, C. (1995). *Geçmişten Günümüze Karabağ Meslelesi* (s. 125). içinde Ankara: Genelkurmay Yayınları.
- Taxes.gov.az*. (tarih yok). <https://www.taxes.gov.az/vn/child/tarix.html> adresinden alındı
- Türkmen, Z. (1996). Karabağ Hanlığı'nın Rus İdaresine Bağlanması Meselesi. *TİKA Avrasya Etütleri*, s. 117.
- Türkmen, Z. (2004). “XIX Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası”. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No.10, 9-24.

- Uluslararası Politika Akademisi*. (2020, Ağustos 25). <http://politikaakademisi.org/2020/08/25/daglik-karabag-sorunu/> adresinden alındı
- Uluslararası Politika Akademisi*. (2020, Ağustos 25). <http://politikaakademisi.org/2020/08/25/daglik-karabag-sorunu/> adresinden alındı
- Vefaeddin. (2001). *Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Qarabağ Münaqisesi İnsan Hüquqları Konsteksinde*. Bakü: Elm Neşriyatı.
- Yakup Mahmudov, K. Ş. (2005). <https://www.virtualkarabakh.az/tr/post-item/22/31/karabag-in-etimolojisi-arazisi-ve-sinirlari.html> adresinden alındı
- Yılmaz, R. (2013). KAFKASYA’DA ÇÖZÜLEMİYEN KÖRDÜĞÜM: DAĞLIK KARABAĞ SORUNU. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* .
- Yılmaz, S. (2020). “Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi”, Karabağ Zaferi:Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline. *ULİSA* 12 , 34-39 .
- Велиханлы-, Н. (1986). *Ибн Хордадбех* (s. 61). içinde Баку.
- Грантовский, Е. А. (1970). *Ранняя История Иранских Племен Передней Азии* (s. 84). içinde Москва.
- Долгих, Б. О. (1960). *Родовой и Племенной Состав Народов Сибири в XVII Веке* (s. 206). içinde Москва.
- Литвинский, Б. А. (1972). *Древние кочевники «Крыши мира»* (s. 150). içinde Москва.
- Якут, а. Х. (1983). Якут, ал Хамави. Ваку.

EKLER

Ek 1. 1918 Yılından Günümüze Azerbaycan Topraklarının Son Halini Gösteren Haritalar

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemine ait sınırları gösteren harita, 1918-1920

Azerbaijan S.S.R.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve sınırları, 1990

Azerbaycan Mevcut Sınırları, 1994

Azerbaycan Cumhuriyeti ve sınırları, 26 Ekim 2020 (Son Durum)